

Yeni Belgeler Işığında II. Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi Birinci ve İkinci Kahire Konferansları Örnekleri

Ali Engin Oba*

Giriş ve Konunun Tanımı

3 Eylül 1939'dan 7 Mayıs 1945'e kadar Avrupa'da, Pasifik'te ise 2 Eylül 1945'e kadar devam eden İkinci Dünya Savaşı, Cumhuriyet tarihimiz için zor bir dönem teşkil etmiştir.

Dünyanın her köşesine yayılan bu savaş, silahların değişikliğe uğradığı, Pasifik'te iki atom bombasının patlatıldığı, herkesin savaşın içine girdiği, cephe ile ev arasındaki ayrımın ortadan kalktığı, hava saldırılarının önem kazandığı, Birinci Dünya Savaşı'ndan farklı bir savaş olmuştur.¹

Yeni kurulmuş ve kalkınma sürecini yaşayan Türkiye Cumhuriyeti, kendisi ile hiç ilgisi olmayan bir savaşla karşı karşıya kalmıştır.² Bu dönemde Türk diplomasisinde karar verici durumda bulunanlar, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı tecrübesini yaşamış kişiler olarak, Cumhuriyeti bu ateşin dışında tutmak azmini taşımışlardır. İnönü'nün ifadesine göre, savaş patlak verdiğinde Türkiye, sadece Avrupa'yı ilgilendiren bu çatışmanın içine sürüklenmek istememiştir.³ Türk diplomasisi, Türkiye'nin bağımsız ve egemen bir devlet olarak kalması amacıyla maceracılıktan uzak ve gerçekçi bir politika izlemiştir. Türk diplomasisi, savaşın güçler karşısında bir denge siyaseti gütmeye çalışmıştır.⁴ Türk diplomasisi, Türkiye'yi savaşın dışında tutarak savaşın yıkıntularından korumuştur.⁵

Bu şekilde Türk diplomasisi, sergilediği kararlı tutum ile taraflardan gelen baskılara direnmiş, savaşın yayılmasını önlemiştir. Churchill'in ifadesine göre,

* Emekli Büyükelçi, Prof. Dr., Çaç Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Mersin/TÜRKİYE, enginoba@hotmail.com ORCID:0000-0002-8456-0261

1 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınları, Ankara 2011, s. 111-113.

2 Zehra Önder, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 314.

3 Önder, *age.*, s. 136.

4 Önder, *age.*, s. 136.

5 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, s. 407.

müttefiklere çok önemli hizmette bulunmuştur.⁶ Türkiye, savaş dışında kalmak amacıyla Müttefikler ve Mihver ile dengeye dayalı yürüttüğü diplomasi, diplomasi araştırmalarında örnek bir olay niteliğini taşımaktadır.⁷

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte, İtalya'nın Akdeniz'de ortaya çıkardığı tehdidin etkisinde kalmıştır. 1928'de bu ülke ile yapılan Dostluk Antlaşması'na rağmen, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Mussolini'nin nutuklarında Asya'dan bahsederek İtalya'nın emperyalist amaçlarını açıklaması, daha sonra Arnavutluk'u işgali Türkiye'de endişe yaratmıştır.⁸ Bu durum Türk dış politikasını etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Bu etki, Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeye yol açmıştır. Avrupa'da Alman faşizminin etkisi de Türkiye'yi İngiltere ile yakın ilişkiler kurmaya sevk eden diğer bir faktördür. Kurtuluş Savaşı'ndan beri Sovyet Rusya ile yakın ilişki sürdüren Ankara, bu ülkenin Alman ve Japon baskısı ile batıya meylenmesinden de yararlanarak, Almanya'ya karşı İngiltere ve Sovyet Rusya'ya dayanmak istemiştir.⁹ Daha sonra, Türkiye ve Fransa arasında Hatay Sorunu çözümlenince, Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın 19 Ekim 1939'da imzalanması mümkün olmuştur.¹⁰ Bu gelişmeler karşısında, Türkiye'yi kendi yanına çekmek isteyen Almanya, girişimlerinden bir sonuç alamayınca, Türkiye ile 18 Haziran 1941 tarihinde bir Saldırmazlık Paktı imzalamıştır.¹¹ Bu gelişme Türkiye'yi rahatlatmıştır.¹²

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sırasında diplomatik olanaklarını seferber ederek savaş dışı olma politikasını başarı ile uygulamıştır. Bu politika eleştirilmiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasının 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak çerçevesinde cereyan etmesi gerekmesine rağmen, Türkiye'nin sözünü tutmadığını, izlediği politika ile müttefikleri kızdırdığı belirtilmiştir.¹³

6 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, s. 407.

7 Bu konuda bir değerlendirme için bk. Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945 Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, Princeton 1973.

8 Ahmet Şükrü Esmer-Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1925)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 137.

9 Esmer-Sander, *agm.*, s. 137.

10 Antlaşmanın metni için bk. Esmer, Ahmet Şükrü, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yüklük Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyumu Sunulan Tebliğler*, yay. haz., İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 343-359.

11 Paktın metni için bk. Esmer, *agt.*, s. 359.

12 Esmer, *agt.*, s. 348.

13 Frank G. Weber, *The Evasive Neutral, Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*, University Missouri Press, London 1979, s. VII

Bu politika zorluklarla karşılaşmış, İngilizler, Sovyetler ve ABD savaşa katılmamız yönünde baskılar uygulamışlardır. Türkiye ise kendi alt yapısını oluşturmak, endüstrisini yaratmak, şehirlerini modernleştirmek, insanını modern eğitim ile yetiştirmek çabasında iken yıkıcı bir savaşın parçası olmak istememiştir.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı tecrübesini yaşamış Türk yöneticileri, savaşa girmenin Türkiye'ye neler kaybettireceğini bilerek çok dikkatli bir diplomasi izlemişler ve savaş dışında kalmayı başararak Cumhuriyetin sağladığı birikimin yok olmasını engellemişlerdir.¹⁵

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi savaş dışında tutmak amacıyla büyük çaba sarf eden Türk diplomatlarının başında, Dış İşleri Bakanı ve daha sonra Başbakan "Şükrü Saraçoğlu, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri, daha sonra Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Cevat Açıkalın, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı ve daha sonra Genel Sekreter Büyükelçi Feridun Cemal Erkin gelir. Bu ekibin üstünde Süleyman Demirel'in ifadesine göre, Türkiye'yi "savaş dışı müttefik" statüsü ile savaşın dışında tutmayı başarmış Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yer alır.¹⁶ Demirel, bu sonucu "İsmet İnönü'nün büyük bir diplomasi başarısıdır" şeklinde tanımlamıştır.¹⁷

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na Girmesi İçin Yapılan Girişimler Yenice İnönü-Churchill Görüşmeleri

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesi amacı çerçevesinde, üç konferanstan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi Adana Konferansı'dır ve 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde bugün Mersin sınırları içerisinde bulunan Yenice Tren İstasyonu'nda

14 İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 654.

15 Tekeli-İlkin, *age.*, s. 654.

16 Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Der. Yılmaz Saraçoğlu, *Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazıların Bazıları*, Gelişim Matbaacılık, İstanbul 2001; Dr. Yücel Güçlü, *Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu*, Ministry of Foreign Affairs, Ankara 2002; Cevat Açıkalın, *Cevat Açıkalın'ın Anıları 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941)*, Belleten, C LVI, S. 217, Aralık 1992, s. 985-1078; Feridun Cemal Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987; Feridun Cemal Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C II, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986; Feridun Cemal Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C II, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987; Feridun Cemal Erkin, *Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar*, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008; Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968.

17 Bk. *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyumu Sunulan Tebliğler*, yay. haz., İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. XXIII-XXXVI.

bir vagon içinde yapılmıştır.¹⁸ Bu konferans savaşa girmemiz konusunda Churchill'in "ağzımızı yoklaması" şeklinde tecelli etmiştir. Savaşa girmemiz talebi açıkça telaffuz edilmemiştir. Görüşmelerin yapıldığı vagon ve istasyon bugün müze haline getirilmiş bulunmaktadır.

1943 yılı üstünlüğün müttefiklere geçtiği ve onların Türkiye'den yükümlülüklerini yerine getirmesini istedikleri bir yıl olmuştur. İngiliz Başbakanı Churchill, Almanya'ya gerekli darbeyi vurmak için, Avrupa içlerine girmek gerektiğini düşünerek, Balkanlarda Almanların çekilmesi sonucu doğacak boşluğun Sovyetlerce doldurulacağını değerlendirerek, böyle bir durumun ortaya çıkmaması için Türkiye'nin savaşa girerek Balkanlarda bir cephenin açılmasını savunmuştur.¹⁹ Gerçekten, 1942 sonu ve 1943 başında müttefikler Afrika'da Rommel'in kuvvetlerini durdurmuşlar, Ruslar Stalingrad'da Almanları geri püskürtmeyi başarmışlardır. Bu ortam içinde Churchill ile ABD Başkanı Roosevelt 12-25 Ocak 1943 tarihlerinde Kazablanka'da buluşmuşlardır.

Churchill, Türkiye'yi savaşa sokmak düşüncesini taşımıştır. Nitekim O, 18 Kasım 1942 tarihinde İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği bir notta Türkiye'nin savaşa sokulması için elden gelen gayretlerin gösterilmesini istemiştir.²⁰ Kazablanka Konferansı'nda da Churchill bu konuyu açmış ve Türkiye'nin etkin bir şekilde savaşa katılma ilkesini Amerikalılara kabul ettirmiştir.²¹ Ayrıca, bu konferansta Almanların kayıtsız şartsız teslimi konusunda da karar alınmıştır. Bu konferansta, Türkiye ile ilişkileri İngilizlerin yürütmesinde de bir anlayış ortaya çıkmış, bu husus Ankara'da olumsuz bir etki yaratmış, ABD'nin Türkiye'ye ilgisinin kaybolması şeklinde yorumlanmıştır.²² Churchill, Roosevelt'i de temsil ederek Türkiye'nin savaşa girmesi konusunu değerlendirmek için, Kazablanka'dan Yenice'ye gelmiş ve burada İnönü ile buluşmuştur. İnönü, Churchill ile buluşmaya iki amaç için gittiğini bildirmiştir. Bunlar, Rusya'nın savaş sonrası niyetleri konusunda gerekli uyarıyı yapmak ve İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı savaş malzemesi ve silah katkısını artırmaktır.²³

18 İkinci Dünya Savaşı sırasında müttefikler arasında birçok konferans yapılmıştır. Bu konuda bk. Dr. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 802-814.

19 Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 116.

20 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 138-139.

21 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974, s. 138-139.

22 Weisband, *Turkish Foreign Policy*, *age.*, s.128.

23 Weisband, *Turkish Foreign Policy*, *age.*, s.128.

Adana'da İnönü yanında Türk delegasyonunda Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Elçi Feridun Cemal Erkin ile diğer askerler katılmışlardır.

Churchill'e ise Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Hugessen, İngiliz Dış İşleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Alexander Cadogan, Genelkurmay Başkanı Sir Alan Brook ve diğer askerler eşlik etmişlerdir.

Churchill, görüşmelere hazırlanmış olduğu bir notu okumakla başlamıştır.²⁴ Bu notta özetle, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde savaşın nasıl çabuk biteceği anlatılmaktadır. Türkiye'nin savaşa katılmasının ancak Türkiye'nin ve müttefiklerin çıkarına olduğu zaman isteneceği belirtilmektedir. İnönü ve Saraçoğlu savaş sonrasında Rusya'nın ortaya çıkaracağı tehlike üzerinde durmuşlardır.²⁵ İngilizlerden talep ettikleri askeri mühimmatı listeler halinde muhataplarına sunmuşlardır.²⁶

Bu konferans Selim Deringil'e göre bir sağırlar diyalogu şeklinde cereyan etmiştir.²⁷ Bu konferans sonunda yayınlanan resmî bildiri görüşmelerden Türk ve Britanyalı devlet adamlarının memnuniyetlerini ifade ettikleri belirtilmektedir. Bildiride, "Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin umumi bakımdan tedafii emniyetini kuvvetlendirmek için malzeme itibariyle yapabilecekleri yardımın şekli üzerinde mutabık kalınmış ve bu mevzu üzerinde iki taraf askeri mütehasısları arasında görüşmeler vuku bulmuştur." denilmektedir.²⁸ Ayrıca bildiri, "Türk devlet adamları son buhranlı seneler esnasında güdülen Türk Politikasının cereyan seyrini izah etmişler ve Başvekil Churchill Majeste Kral Hükümetinin bu politikayı sempati ve tam bir anlayışla takip ettiğini kendilerine temin eylemiştir." ifadeleri kullanılmaktadır.

Churchill, Adana'dan dönüşünde, 11 Şubat 1943 tarihinde Avam Kamarası'ndaki konuşmasında Kazablanka ve Adana konferansları hakkında bilgi vermiştir. Churchill bu konuşmasında "Türkiye'yi derde sokmak takip ettiğimiz siyaset icaplarından değildir" demiştir. Ayrıca Churchill şu ifadeleri kullanmıştır.

24 Weisband, *Turkish Foreign Policy, age.*, s.128.

25 Adana görüşmelerinin zabıtlarını Dış İşleri Bakanlığı arşivinde bulamadım. Bu belgelerin tasnif aşamasında olduğu bildirildi. Buna karşılık konferans ile ilgili resmî bildiri ve basın haberleri mevcuttur.

26 Adana görüşmelerinin İngiliz belgeleri için bk. Özer, *age.*, s. 407-434.

27 Deringil, *age.*, s. 189.

28 Deringil, *age.*, s. 189.

“Şimdiye kadar Türkiye herhangi bir yerden gelecek bir tecavüze karşı sağlam bir mânia vazifesi görmüştür. Böyle hareket etmekle Türkiye, her biri İran ve Irak’a yayılmasına ve Şark Muharebeleri üzerindeki ehemmiyeti malum olan Abadan Petrolleri mıntukasına sirayetine mâni olmuş, böylece bizi en karanlık günlerimizde paha biçilmez hizmetlerde bulunmuştur.”

Konuşmasında ayrıca, silah talebimiz üzerinde durmuştur.²⁹

Kahire Konferansları

İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin savaşa girmesi hakkında açık talep Kahire Konferansları sırasında yapılmıştır. Birinci Kahire Konferansı 5-6 Kasım 1943 tarihlerinde Türkiye Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiliz Dış İşleri Bakanı Anthony Eden arasında yapılmıştır.

19 Ekim-1 Kasım 1943 tarihlerinde Moskova’da müttefik Dış İşleri Bakanları Eden Hull ve Molotov arasında yapılan bu toplantıda Molotov, Türkiye’nin savaşa sokulmasını istemiş ve Manş Denizi üzerinden Avrupa’ya bir çıkarma yapılmasının savaşı kısaltacağını söylemiştir.³⁰ Savaşın Sovyetlerin lehine gelişmesi ile Moskova’nın Türkiye’ye karşı tutumunda belirli bir sertlik görülmeye başlanmıştır. Konferansta Sovyetler, Türkiye’nin savaşa girmesi için ABD-İngiliz taahhüdünü talep etmişlerdir.³¹ İkinci toplantıda Molotov, ABD ve İngiltere Rusya’nın dostu ise Sovyet ordusu üzerindeki yükün hafifletilebilmesi için, Türkiye’nin savaşa girmesini yeniden istemiştir.³² Amerika, bu konuda ilk baştaki farklı görüşüne rağmen, daha sonra bu anlaşmaya katılmıştır. İngiltere ve Sovyetler Birliği, 1 Kasım 1943’te gizli bir protokol yaparak, Türkiye’nin 1943 sonundan önce savaşa girmesini istemişlerdir. Ayrıca, Türkiye’nin müttefiklere her türlü kolaylığı sağlaması, özellikle Türkiye’deki havaalanlarından ve diğer kolaylıklardan yararlanmalarının talep edilmesi kararlaştırılmıştır.³³

Eden bu karar üzerine Kahire’ye girerek buraya davet ettiği Dış İşleri Bakanı Menemencioğlu ile buluşmuştur.

Birinci Kahire görüşmelerini Dış İşleri Bakanlığı arşivinden temin ederek inceleme imkânını buldum.³⁴

29 Hariciye Vekâleti, 61/220; 24/244.

30 Deringil, *age.*, s. 204.

31 Weisband, *age.*, s. 167.

32 Weisband, *age.*, s. 169.

33 Menemencioğlu-Eden Görüşmesi, 5 Kasım 1943, I. Celse Zabıtları.

34 Yazar, Dış İşleri Bakanlığı Arşiv Dairesi Başkanı Büyükelçi Songül Ozan ile çalışma arkadaşlarına gösterilen yardım için şükranlarını sunar.

Birbirlerinden haz etmeyen iki Dış İşleri Bakanının görüşmelerini içeren Türkçe zabıtlar yanında İngiliz heyetince tutulmuş zabıtlar da arşivde bulunmaktadır.

Arşiv belgelerine göre, Menemencioğlu-Eden görüşmeleri üç celse halinde gerçekleştirilmiştir. Birinci Celse 5 Kasım 1943 günü Kahire'deki İngiliz Büyükelçiliği'nde başlamıştır. Toplantıda Türkiye tarafından Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Dış İşleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın ve Kâtip olarak Turgut Menemencioğlu katılmışlardır. İngiliz tarafında ise Dış İşleri Bakanı Eden, Ankara Büyükelçisi Hugessen, Dış İşleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Strang ve Kâtip Howard hazır bulunmuşlardır. Saat 12'de açılan toplantıda Eden, Moskova Konferansı sonuçları hakkında bilgi vermiştir. Menemencioğlu “Moskova Konferansı'ndaki görüş birliğinin Türkiye'nin harbe girmesini mümkün kılacak kadar emniyet vermediğini” söylemiştir.³⁵ Hugessen: “Harbin kimin tarafından kazanılacağı belli olmuştur. Almanlar mağlup olmuşlardır.” Menemencioğlu, Rusya'nın savaş sonrası neler yapabileceği konusuna dönmüş Rusya'nın Romanya ve Bulgaristan'a girmesi karşısında İngiltere'nin tutumunu sormuş ve Eden'i şaşırtmıştır. Eden, Menemencioğlu'nun sorusu üzerine Türkiye'nin sene sonundan önce savaşa girmesini istemiştir. Menemencioğlu bu celsede yapılan bu teklife karşı görüşlerini ileri sürmüştür.

İkinci Celse öğleden sonra saat 17'de yapılmıştır. Menemencioğlu burada, Adana görüşmelerinde söz verildiği üzere, Türkiye'ye külliyetli miktarda askeri malzeme verilmesi gerekirken bunun verilmediğini ifade etmiştir.³⁶ Daha sonra, İngilizler Türkiye'den Ege Adalarının güvenliği için Türkiye'deki hava üslerinin kullanılmasını istemişlerdir. Menemencioğlu, böyle bir duruma Almanların seyirci kalamayacaklarını bildirerek bunu reddetmiştir. “Türkiye bu gibi harekete hazır değildir. Hava meydanlarımız başka bir strateji için hazırlanmıştır. Türkiye kendini korumaya hazır olmadan harap olacaktır” demiştir.

Üçüncü Celse 6 Kasım 1943'te İngiltere Büyükelçiliğinde gerçekleşmiştir ve 11.30'da açılmıştır.³⁷ İngilizler burada hava üslerinin verilmesi konusunu tekrar açmışlar ve bu olmazsa, Türkiye'ye malzeme ve mühimmat göndermeye devam etmenin imkânsız olacağını söylemişlerdir. Eden üç müttefikin Türkiye'nin harbe girmesinin harbi kısaltacağını düşündüklerini ve üs talepleri olduğunu

35 Menemencioğlu-Eden Görüşmesi, 5 Kasım 1943, I. Celse Zabıtları.

36 Menemencioğlu-Eden Görüşmesi, 5 Kasım 1943, I. Celse Zabıtları.

37 İkinci Kahire Konferansı Üçüncü Celse Tutanakları, 6 Kasım 1943.

tekrarlamıştır. Menemencioğlu, bu konuları hükümetine arz edeceğini ifade etmiştir. Eden, zaman faktörünün akıldan çıkarılmamasını istemiştir.

Zabıtların incelenmesinden açıkça anlaşılacağı üzerine Menemencioğlu-Eden görüşmelerinin konuları iki grupta toplanabilir:

Moskova kararları doğrultusunda Menemencioğlu'nun soruları çerçevesinde Eden'in verdiği cevaplar, konferans kararlarının Türk-Sovyet ilişkileri ve bağlantıları ile savaş sonrası durum açısından özellikleri.

Türkiye'den istenilenler: Üs ve savaşa girme.³⁸

Konferans sonrası yayınlanan resmî bildiri Moskova Konferansı ışığında genel durum hakkında görüş alışverişinde bulunulduğu bildirilmektedir. Görüşmelerin iki ülkeyi bağlayan dostluk ve ittifak ruhu içinde cereyan ettiği kaydedilmektedir.³⁹

Türkiye'nin savaşa girmesi için yapılan bu baskılar sonuç vermiş ve Türkiye 17 Kasım 1943'te ilke olarak savaşa girmeyi kabul etmiştir.⁴⁰ Ancak Türkiye, hazırlıksız olduğunu ve savaşta ne rol oynayacağını bilmediğini dile getirmiştir.

28 Kasım–1 Aralık 1943 tarihlerinde Tahran'da gerçekleştirilen Üç Büyükler Konferansı'nda da Türkiye'nin savaşa sokulması, ikinci cephenin açılması, Polonya'nın sınırlarının saptanması konuları ele alınmıştır.⁴¹ Konferans sonrasında, Türkiye'nin savaşa girmesi amacıyla Kahire'de Roosevelt ve Churchill ile İnönü'nün buluşması kararlaştırılmıştır.

İkinci Kahire Konferansı 4–6 Aralık 1943'te gerçekleştirilmiş ve bu konferansta Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda yapılan baskılar en üst seviyeye ulaşmıştır.⁴² Kahire'ye davet edilen İnönü'ye Churchill ve Roosevelt Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki baskıyı gerçekleştirdiler ve Türkiye'nin 15 Şubat 1944'te savaşa girmesini istediler. İkinci Kahire buluşmasına Sovyetler Birliği katılmamıştır.

Türk yetkililer Ankara'da Tahran Konferansı'nı endişe ile izlemişler ve Stalin'in iyi hazırlanmamış Türkiye'yi zorla savaşa sürüklemesinden çekinmişlerdir.⁴³

38 *Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973, s. 151.

39 Türkiye Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiltere Dış İşleri Bakanı Mr. Eden'in Kahire'deki 5-6 Kasım 1943 tarihindeki görüşmeleri sonunda yayınlanan resmî tebliğ.

40 Deringil, *age.*, s. 211.

41 Uçarol, *age.*, s. 805.

42 Uçarol, *age.*, s. 805.

43 Uçarol, *age.*, s. 805.

İnönü, Kahire davetini eşitler arasında cereyan eden bir konferans olarak kabul edip Kahire'ye gitmiştir. İnönü-Churchill-Roosevelt görüşmeleriyle ilgili Dış İşleri Bakanlığı arşivlerinde görüşmelerin özetini içeren bir belge buldum.⁴⁴ Ayrıca bu görüşmelerle ilgili ABD kaynaklarından da yararlandım.⁴⁵ Bu kaynaklara göre, 3 Aralık'ta 12.30'da İnönü ABD askeri uçağıyla Kahire'ye gelmiş ve 17.00'de Başkan Roosevelt'e bir nezaket ziyaretinde bulunmuştur. Türk Heyeti mensupları şunlardır: Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioglu, Dış İşleri Genel Sekreteri Cevat Açıkalın, Cumhurbaşkanı Özel Kalem Müdürü Süreyya Anderiman, Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, Genel Sekreter Özel Kalem Müdürü Turgut Menemencioglu, Dış İşleri Bakanı Özel Kalem Müdürü Şadi Kavur.

İnönü, Churchill ve Roosevelt ile ilk görüşmesini 4 Aralık 1943'te saat 17'de Roosevelt'in villasında yapmıştır. Bu toplantıda Churchill Türkiye'nin savaşa girme zamanının geldiğini, Rusya'nın da bunu arzu ettiğini, sulh masasında bir yer alabilmek için böyle bir hareket gerektiğini söylemiştir. Türkiye bu fırsatı kaçırırsa kendisi için tehlikeli bir vaziyet olacağını bildirmiştir.⁴⁶ İnönü buna karşılık, savaşa girmediğimizden dolayı tehlikeyi hak etmiş olmayı kabul edemeyeceğini bildirmiştir. "Türkiye ilk günlerden beri sizinle iş birliği yapıyor" demiştir. Almanya'nın savaşa gireceğimizi öğrendiği takdirde mutlaka bize hücum edeceğini vurgulamıştır. "Bu nedenle evvela hazırlanacağız, sonra iş birliği yapacağız ve hazırlık devresinin süresi sizin yapacağınız yardıma bağlı olacaktır" ifadesini kullanmıştır.

5 Aralık 1943'te İnönü saat 14.00'te Başkan Roosevelt ile görüşmüştür. İnönü muhababına harbe girmek için hazırlık yapmak gerektiğini söylemiştir. "Bizi hazırlıksız ateşe atmak istiyorlar" demiş ve bir plan tespit edilerek iş birliği yapılmalı diyerek sözlerine devam etmiştir.

5 Aralık 1943 saat 15'te İnönü-Roosevelt-Churchill tekrar toplanmışlardır. Churchill burada bir hareket planının Türkiye'nin savaşa girdiği takdirde yapılacağını ve her şeyin Şubat 1944'e kadar tamamlanması gerektiğini bildirmiştir. Roosevelt hazırlıkların 15 Şubat 1944'e kadar bitirilmesini istemiştir. İnönü hava üslerinin kullanılmasının savaş ilanı demek olduğunu, bir askeri hazırlanma

44 Türk-İngiliz-Amerikan Kahire Görüşmeleri, 4-7 Aralık 1943.

45 IV. The Second Cairo Conference, the Preseident's LOG at Cairo, December 2-7, 1943.

46 Türk-İngiliz-Amerikan Kahire Görüşmeleri, 4-7 Aralık 1943.

safhasına ihtiyaç duyulduğunu “mevcut durumumuzla harekete geçmemizin imkânsız olduğunu” söylemiştir.

6 Aralık 1943'te İnönü-Roosevelt görüşmesinde İnönü, “Biz harbe girmeyi esas olarak kabul ediyoruz. Ancak yapılacak yardımın genişliğini bilmek istiyoruz” demiştir.

7 Kasım 1943'te Churchill ile yapılan özel görüşmede İnönü, hazırlık tamamlanmadan harekete geçilemeyeceğini söylemiştir. Türkiye'nin harbe girme kararının ne olursa olsun, Türkiye Büyük Millet Meclisince verileceğini bildirmiştir. Churchill ise Türkiye'nin savaşa girmesinin bir fırsat olduğunu söylemiş ve bu fikrinde ısrar etmiştir.

1943 yılının sonunda Türkiye çok kritik bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Almanya yenilmesinden bahsedilmesine rağmen Türk topraklarına ağır bir darbe indirebilecek güce sahiptir.⁴⁷

Bütün bu baskılara rağmen, Türkiye mahirane bir diplomasi ile savaş ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmiş, baskılara göğüs gererek Almanların tehlikeli olmaktan çıktıkları bir sırada bu ülkeye, 23 Şubat 1945'te savaş ilan etmiş ve bu şekilde 25 Nisan 1945'te müttefikler arasındaki San Francisco Konferansı'na katılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye, Cumhuriyet tarihinin en zor dönemini teşkil eden İkinci Dünya Savaşı sırasında bir var olma mücadelesi vermiştir. Etrafı savaş ateşiyle yanarken, uyguladığı akıllı diplomasi ile Türkiye, savaşın dışında kalmayı başarmıştır. Diplomasi, devletlerarasındaki, devletler ile diğer aktörler arasındaki ilişkilerin yönetimi olarak tarif edilir. Diplomasinin klasik uğraşısı görüşmeler aracılığıyla sorunların çözümünü sağlamaya çalışmak ve barışı gerçekleştirmektir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerle müttefik olarak Almanya ile ilişkilerini normal bir şekilde yürütmeyi başarmıştır. Tarih boyunca Rusya'nın ihtiraslarının, Rusya'nın kendisi için arz ettiği tehlikenin bilinci içinde bu dönemdeki dış politikasını şekillendirmiştir.

Türkiye, İngilizler yanında savaşa girmeye hazır olduğunu, ancak gerekli hazırlık ve modern araç gerece ihtiyaç duyduğunu belirterek, savaşa girişini geciktirmiştir.

47 Deringil, *age.*, s. 229.

Türk diplomasisi Adana görüşmelerinde, I. ve II. Kahire Konferanslarında savaşa girmek için İngiliz baskılarına göğüs germeyi başarmış, bu baskıları bertaraf etmeyi sağlamış ve savaşa kendi milli çıkarları gereği girmiş, başkalarına boyun eğmemiştir. Söz konusu üç konferans, Türk diplomasisinin İkinci Dünya Savaşı'nda dirayetli eller tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Belirtilen Rus tehlikesinin savaş sonunda gerçekleşmesi, Türk diplomat ve devlet adamlarının ileri görüş ve gerçekçilik bakış açılarını da ortaya koymuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Hâriciye Vekâleti

No. 61/220, 24/244

İkinci Kahire Konferansı Üçüncü Celse Tutanakları, 6 Kasım 1943.

Menemencioğlu-Eden Görüşmesi, 5 Kasım 1943, Birinci Celse Zabıtları.

Türk-İngiliz-Amerikan Kahire Görüşmeleri Zabıtları, 4-7 Aralık 1943.

Türkiye Dış İşleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiltere Dış İşleri Bakanı Mr. Eden'in Kahire'deki 5-6 Kasım 1943 tarihindeki görüşmeleri sonunda yayınlanan resmî tebliğ.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Açıkalm, Cevat, Cevat Açıkalm'ın Anıları: 2. Dünya Savaşı'nın İlk Yılları (1939-1941), Belleten, C LVI, S. 217, Aralık 1992, s. 985-1078.

Adana İnönü-Churchill Görüşmeleri Resmî Tebliğ.

Armaoğlu, Fahri, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1980, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988.

Birinci Kahire Konferansı İkinci Celse Tutanakları, 5 Kasım 1943.

Deringil, Selim, Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

Erkin, Feridun Cemal, Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, C II, 1. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1986.

Erkin, Feridun Cemal, Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, C II, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Erkin, Feridun Cemal, Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, C I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.

Erkin, Feridun Cemal, Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar, C III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Erkin, Feridun Cemal, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968.

Esmer, Ahmet Şükrü-Sander, Oral, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası"; Gönübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 137.

Esmer, Ahmet Şükrü, "Savaş İçinde Türk Diplomasisi (1939-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara 15-17 Ekim 1997 Sempozyumu Sunulan Tebliğler*, yay. haz., İsmail Soysal, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 343-359.

Güçlü, Yücel, *Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menemencioglu*, Ministry of Foreign Affairs, Ankara 2002.

IV. The Second Cairo Conference, the President's LOG at Cairo, December 2-7, 1943.

Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası 1918-1980*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Önder, Zehra, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Yayınları, Ankara 2011.

Saraçoğlu, Yılmaz, *Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazıların Bazıları*, Gelişim Matbaacılık, İstanbul 2001.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, C I, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.

Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, 2012, İstanbul.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dış İşleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, İstanbul 2010.

Weber, Frank G., *The Evasive Neutral, Germany, Britain and the Quest for a Turkish Alliance in the Second World War*, University Missouri Press, London 1979.

Weisband, Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974.

Weisband, Edward, *Turkish Foreign Policy 1943-1945 Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, Princeton 1973.

